

**MÜTAREKE İSTANBULU'NDA BİR SİYASİ CİNAYET:
BEHBUD HAN CEVAŒIR'IN ŒEHİT EDİLMESİ VE
TORLAKYAN DAVASI**

Sezai BALCI* - Selcan Alperay ERASLAN**

ÖZET

Bildirinin konusu, 1921 yılında Œehit edilen Behbud Han CevaŒir ve katili Misak Torlakyan'ın yargılandığı davadır. Behbud Han CevaŒir, Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Haziran 1918'de Fethali Han Hoyski'nin başkanlığında kurulmuş olan kabinede İçişleri Bakanlığı'na getirilmiştir. Sovyet Azerbaycan'ı kurulduktan sonra 1921 yılında Neriman Nerimanof tarafından petrol hakkında araştırma yapmak üzere Almanya gönderilen CevaŒir, İstanbul'a gelmiş, kardeşi ile yürürken Pera Palas Oteli'nin önünde Taşnak Sütyun üyesi Misak Torlakyan tarafından Œehit edilmiştir. Olayın hemen ardından Misak Torlakyan, yakalanmıştır. Davada CevaŒir Ailesi'nin avukatlığını Haydar Rıfat Bey üstlenmiştir. Aslında bir cinayet davası olan bu olay, İngilizler tarafından bir siyasi hesaplaşmaya dönüştürülmüştür. İngiliz doktorlar tarafından sanığın cezai ehliyeti olmadığına dair verilen bir raporla, Torlakyan davadan beraat ettirilerek Yunanistan'a gönderilmiştir. Oysa Dr. Mazhar Osman'ın hazırladığı rapora göre katilin Œuuru yerindeydi. Bu şekilde katil ceza almaktan kurtarılmış, Behbud Han CevaŒir'in kanı da yerde kalmıştır.

Konu ile ilgili ülkemizde sadece davayı takip eden Ahmet Cemaladdin Saraçoğlu'nun 1921 'de yayınladığı *Torlakyan Davası: Behbud*

* Doç. Dr. Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, balcisezai@gmail.com

** Arş. Gör. Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, selcaneraslan@gmail.com

Han Cevanşir'in Katli adlı bir kitap (bu kitap 2007'de Azerbaycan Türkçesi'nde de yayınlanmıştır) bulunmaktadır. Bu kitabı da Murat Çulcu, kendi imzasıyla *Ermeni Entrikalarının Perde Arkası Torlakyan Davası* adıyla 1990'da yayınlamıştır. Bunların dışında dava ile ilgili yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Konu ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler bugüne kadar hiç kullanılmamıştır. Bildirimizde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler, dönemin yayın organlarından İleri ve Akşam gibi 1921 'de yayınlanan gazeteler ile Dr. Mazhar Osman'ın otopsi raporu ve mütareke İstanbulu'nu yaşamış olanları hatıratına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Behbud Han Cevanşir, Misak Torlakyan, Mazhar Osman, Haydar Rifat, Azerbaycan

Giriş

28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önce İçişleri, daha sonra da Ticaret ve Sanayi Nazırı olarak önemli rol üstlenen devlet adamlarından biri de Behbud Han Cevanşir'dir. İstanbul'un İtilaf Devletleri işgalinde bulunduğu Mütareke devrinde 18 Temmuz 1921 gecesi Beyoğlu'nda Pera Palas Oteli önünde Behbud Han Cevanşir, eşi Tamara ve kardeşleri Cemşid ve Sürhad ile birlikte yürürken suikasta uğramıştır. Ağır yaralanan Cevanşir, olayın hemen ardından İngiliz Hastanesi'ne kaldırılmış, burada yapılan tüm müdahalelere rağmen kurtarılamamıştır.

Behbud Han Cevanşir'in katili Trabzonlu Ermeni Misak Torlakyan'dır. Bu yüzden dava, Osmanlı basınında *Torlakyan Davası* şeklinde zikredilmiştir. Cevanşir'in katili olan Torlakyan aynı zamanda Taşnak ve Nemesis Örgütü üyesidir. Torlakyan, İngiliz Divan-ı Harbi'nde yapılan yargılama sonucunda idam cezasına çarptırılmasına rağmen akıl sağlığı yerinde olmadığı gerekçesiyle tahliye edilerek yurt dışına kaçırılmıştır. Bu bildiri, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıldönümünde Torlakyan Davası olarak anılan bu cinayeti incelemeyi amaç edinmiştir.

Behbud Han CevanŒir'in Œehit Edilmesi

Azerbaycan'ın Dahiliye eski Nazırı Behbud Han CevanŒir, 18 Temmuz 1921 Pazartesi gecesi saat 23:30 sularında Beyoğlu'nda ikamet ettiği Pera Palas Oteli'nin önünde eŒi ve kardeŒleriyle beraber yürürken Misak Torlakyan tarafından tabanca ile beŒ el kurŒun atılarak, ağır yaralanmıŒ hemen ardından da kaldırıldığı İngiliz İkinci Hastanesi'nde kurtarılamayarak vefat etmiŒtir¹. Cinayetin hemen ardından Polis Umum Müdürü, Dahiliye Nazırı Ali Rıza PaŒa ve Sadrazam Tevfik PaŒa'yı gizli bir yazıyla bilgilendirmiŒtir. Katil polis kayıtlarında Misak veled Agop olarak geöen Trabzonlu Misak Torlakyan'dır². İngiliz Hastanesi'nde vefat eden CevanŒir, 20 Temmuz 1921'de BeŒiktaŒ'ta bulunan Yahya Efendi Dergâhı haziresine defnedilmiŒtir³.

Olayı sütunlarına taŒıyan İstanbul gazetelerinin⁴ en erken tarihli *İkdam*'dir⁵. Gerek cinayeti anlatan ve gerekse Behbud Han'ı Türk ka-

¹ Behbud Han CevanŒir'i kaldırıldığı hastanede muayene eden Nöbetçi Doktor YüzbaŒı C. J. F. Hill, mahkemede verdiği ifadesinde CevanŒir'in üç yerinden yaralandığını ve hastaneye getirildikten 35 dakika sonra vefat ettiğini belirtmektedir. Ahmed Cemaleddin [Saraöoğlu], **Torlakyan Davası: Behbud Han CevanŒir'in Katli**, (Ed. Fethi Gedikli), YOM Yay., Bakü, 2007, s. 34; Murat Ölulcu, **Ermeni Entrikalarının Perde Arkası Torlakyan Davası**, KastaŒ Yay., İstanbul, 1990, s. 32-33.

² **BOA, DH. İ. UM**, No: 20-28/14/53, 19 Temmuz 1337 (1921), leff 1; Önder Duman, "Mütareke İstanbul'nda Ermeni Faaliyetleri", **Ermeni AraŒtırmaları**, XVI-XVII, 2004/2005, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Pa.g.e.=Dergilcerik&IcerikNo=15> (E.T. 10/06/2018); **Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920 Osmanlı ArŒiv Belgeleri**, (Ed. Yunus Özger), Teas Press, İstanbul, 2018, s. 658; Mahkeme kayıtlarında yer almamasına rağmen bu cinayette Torlakyan'a yardım edenlerden biri de Hovaness Amadouni adlı bir baŒka Nemesis militanıydı. Ercan Karakoö, **GeömiŒten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü (Hınöak-TaŒnak'tan Asala ve JCAG-ARA'ya)**, IQ Yay., İstanbul, 2009, s. 132.

³ "Defin", **İkdam**, 21 Temmuz 1921, s. 3.

⁴ Makale hazırlanırken, dönemin gazetelerinden **İkdam**, **İleri**, **Tevhid-i Efkâr**, **Peyâm-ı Sabah** ve **Yeni Œark** tarafımızca taranmıŒtır.

⁵ *Dün gece Beyoğlu'nda Azerbaycan'ın sabık Dahiliye Nazırı bir Ermeni tarafından katledilmiŒ, katil akb-i vaka'da derdest olunmuŒtur. Dün gece Beyoğlu'nda TepebaŒı'nda Pera Palas Oteli'nde mukim Azerbaycan sabık Dahiliye Nazırı ve Dersaadet Mümessil-i Ticarisi Behbud Han bir suikast neticesi olarak katledilmiŒtir. Behbud Han, Paris'e gitmek üzere bundan bir mah akdem Rus bulunan refikası ve iki biraderi ile İstanbul'a gelmiŒ, Pera Palas Oteli'nde üç oda isticar eylemiŒtir. Mumaileyh dün gece ta'amdan sonra berâ-yı tenezzüh refikası ve iki biraderiyle*

muoyuna ilk defa tanıtılan *İkdam* gazetesine göre Behbud Han Cevanşir cinayetinin ayrıntıları şu şekildedir: *Son Rusya inkulâb ve ihtilâl senelerinin birçok tehlikeli demlerinde fevkalbeşer bir metanet ve dirayetle hayatını müdafaa ve müthiş suikastlar karşısında bir cesaret göstererek daima kahraman çıkan Azerbaycan Hükümet-i Cumhuriyesi esbak Dahiliye Nazarı Behbud Han Cevanşir'in İstanbul'da Beyoğlu'nda Pera Palas Oteli önünde bir Ermeni kurşunuyla nasıl şehid edildiğine ve Behbud Han'ın son dakikaya kadar ne derecede metanetini muhafaza eylediğine dair şayan-ı dikkat tafsilata destres olunmuştur: Behbud Han, refakatine zevcesi ve iki biraderi Cemşid ve Sürhad bulunduğu halde bir müddet Otışan'da oturmuşlar ve saat 11:30'da kalkarak ikamet ettikleri Pera Palas Oteli'ne doğru yürümüşlerdir. Pera Palas'ın ikinci penceresi önüne geldikleri zaman Behbud Han'a arkadan birbirini müteakip iki el silah atılmıştır. Arkadan vurulduğunu fark eden Behbud Han, yüzünü çevirerek katilin üzerine atılmış ve onu ellerinden tutmuş ise de bu defa katil, revolverini merhumun batnı üzerine sıkarak, merhum iki yerinden daha vurulmuştur. Katili tutmağa kuvvet ve mecali kalmayan Behbud Han, kardeşine "Bu beni vuruyor, bırakmayınız" demiştir. Ve katili eliyle de tutarak Pera Palas tretuarından tramvay hattına doğru atmıştır. Kardeşi Cemşid Han, Katil Ermeni'nin üzerine hücum edip, tutmak istemiş, fakat katil Cemşid'in üzerine de revolverini sıkarak ateş etmiştir. Cemşid, revolverin arpacık istikametini sağ*

*Tepebaşı Bahçesi'nde tenezzüh eyledikten sonra refikası ile beraber saat 12 raddelerinde bahçeden çıkmışlardı. Pera Palas Oteli'nin karşı kaldırımını takiben Antikacı Haim'in dükkânı önüne geldikleri sırada kendisini takib eden şahıs revolverini çekerek, mumaileyhe karşı beş el ateş eylemiştir. Behbud Han, ani bir taarruzdan birden bire şaşırarak beraber atılan ilk kurşun göğsüne isabet eylediği halde koşmaya başlamıştır. Taarruz eden şahıs, elindeki revolvörle durmayarak ateşe devam ve mumaileyhin göğsünün iki mahalli ile kolundan vesair mahallerinden cerh eylediğinden Behbud Han, bir metre mahalle kadar yaklaştığı vakit kuvvetsiz kalarak yere düşmüştür. Behbud Han'ın yanında bulunan biraderiyle zevcesi hemen katilin üzerine hücum eyledikleri gibi mahall-i mezkûrda bulunan Osmanlı ve Fransız zabıta memurları dahi yetişerek caniyi derdest eylemişlerdir. Katil hîn-i derdestinde Behbud Han'ın biraderini revolverin sapı ile gözünden cerh etmiştir. Behbud Han, hemen otomobil ile berâ-yı tedavi İngiliz Hastanesi'ne nakil edilmişse de aldığı cerihadan müteessiren vefat etmiştir. Mumaileyh, orta boylu tahminen 45 yaşlarında-
dır. Göğsünden aldığı cerihanın tesiriyle vefat etmiştir. Katil Azerbaycan ahalisinden Ermeni milletinin Taşnak-Sütyun Cemiyeti fedailerinden Misak veled Agop'tur. Behbud Han, Azerbaycan'da Dahiliye Nazarı bulunduğu sırada güya Ermeniler hakkında bazı haksız muamelede bulunmaktan dolayı intikam maksadıyla tertip edilmiş suikast için katil Misak memur edilmiş imiş. İtilaf zabıtasınca vak'a hakkında tahkikata tevessül olunmaktadır. "Siyasi Bir Cinayet", **İkdam**, 20 Temmuz 1921, s. 2.*

eliyle vurarak, çıkan kurşun ancak Cemşid'in sol gözünün kenarından geçmiştir. Katil ikinci defa olarak Cemşid Han'ın üzerine revolvlerini ateş etmiş ise de Cemşid Han bu defa dahi eliyle revolveri dürterek çıkan kurşun Pera Palas'ın ikinci penceresinin çevresine çarpıp geçmiştir. Katil yeniden silah atmaya başlamış ise de merhumun biraderleri Cemşid ve Sürhad Han, Ermeni'nin elini sıkı suretde tuttuklarından çıkan kurşunlar havaya gitmiştir. Büyük bir heyecan ve galeyan içerisinde bulunan Cevanşir'in zevcesi katilin üzerine gelip, eliyle katili dövmek ve vurmak istemiştir. Bu sırada mahall-i cinayete Türk Polisi yetişmiş ve katili derdest etmiştir. Polis yetiştikten sonra Behbud Han'ın biraderi Cemşid Han da Cevanşir'i kucığına almış ise de müteaddid yerinden yara alan Cevanşir, kendisini pek zayıf hissederek göğsünde bulunan gayet kıymetdâr purlanta kravat iğnesini biraderine vermiş ve elini de katiline uzatıp "bu köpekoğlu beni vurdu" demiştir. Bu esnada otomobil cerh olunup, Cevanşir biraderleriyle beraber otomobile bindirilmiş ve merhum şoföre "beni tez hastaneye götür, yüreğimden kurşunu çıkarsınlar, yüreğim çok yanıyor" demiştir. Hastaneye nakl olunan Behbud Han, kardeşine "beni ancak siyasi işlerden dolayı öldürebilirler, çünkü benim şahsi hiçbir düşmanım yoktur ve olamaz da, benim milletime ettiğim hizmet, Ermenilerin hoşuna gitmediği için Ermeniler beni vurmuştur" demiştir. Behbud Han hastanede "zevceci yanıma getiriniz, söyleyeceğim söz vardır" talebinde bulunmuş ise de zevcesi merhumun nezdine celb edilmemiştir. Bunu müteakip Cevanşir, "efendiler, şu pencereleri açınız, hava alayım, havasızlık beni çok tazyik ediyor" demiş ve biraz sonra da teslim-i ruh etmiştir⁶.

Bu sırada olay yerine yetişen Galatasaray Merkez Polis Karakolu'nda 205 numaralı Polis Memuru Ali Efendi, Katil Torlakyan'ı yakalayarak tabancasıyla beraber Beyoğlu Polis Merkezi'ne sevk etmişse de olay yerine gelen Fransız polisleri tarafından Torlakyan, zorla elin-

⁶ "Behbud Han Cevanşir Nasıl Şehid Edildi", *İkdam*, 28 Temmuz 1921, s. 3.

den alınarak önce Fransız Karakolu'na ardında da Kumkapı Hapishanesi'ne gönderilmiştir⁷. Katil Torlakyan, buradan da daha sonra hapishane olarak kullanılan Kroker Otel'i'ne sevk edilmiştir⁸.

Behbud Han Cevanşir'in öldürülmesi, İstanbul'da yabancı dillerde yayınlanan gazetelere de konu olmuştur. Bunlardan Rusça ve Fransızca yayın yapan *Prus de Suvar* gazetesi, Behbud Han Cevanşir'in nazırlıktan ayrıldıktan sonra Azerbaycan Komünist Partisi'ne katıldığını ve bazı siyasi dostlarını CEKA'ya yönlendirdiğini ve bu şekilde Müsavatçıların düşmanlığı kazandığını ve onlar tarafından öldürtüldüğünü iddia etmiştir. Gazetenin bu iddiası Müsavat Fırkası'nın Bakü Komitesi Üyesi ve Azerbaycanlı Mebus Karağazade Ahmed Hamdi Bey tarafından yalanlanmıştır⁹.

Yukarıda da kendi sözlerinden de aktardığımız üzere Behbud Han Cevanşir'in, Misak Torlakyan tarafından öldürülmesi siyasi bir cinayetti. Bu suikast, bu aylarda Ermenilerin Nemesis adlı paravan bir örgütü tarafından gerçekleştirilmiştir ve Torlakyan da bu örgütün bir üyesidir.

Nemesis Örgütü

Taşnak Partisi üyesi olan katil Torlakyan aynı zamanda Taşnak Komitesine bağlı Nemesis adlı gizli bir Ermeni terör örgütünün de suikastçı elemanlarından. Nemesis adı Eski Yunan'da adalet ve intikam tanrısı olarak bilinmektedir. Ermeni intikamcılığının en önemli ve gizli örgütlerinden olan Nemesis, aynı zamanda kavram olarak "tanrısal öcü" de simgelemektedir¹⁰. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra

⁷ **BOA, HR. SYS**, No: 2467/41, 20 Temmuz 1921, leff 1; "Behbud Han'ın Katili", **İleri**, 24 Ağustos 1921, s. 4.

⁸ **BOA, HR. SYS**, No: 2467/41, 3 Ağustos 1921, leff 2.

⁹ "Behbud Han'ın Hadise-i Katli", **İleri**, 2 Ağustos 1921, s. 4.

¹⁰ Hikmet Özdemir, **Üç Jöntürk'ün Ölümü Talat-Cemal-Enver**, Remzi Kitabevi, Üçüncü Baskı, İstanbul 2008, s. 10; Nemesis ve eylemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karakoç, **Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü**, s. 125-134; Ömer Fatih Başkan, **Ermeni Komiteleri**, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş

Erivan'da 27 Eylül-31 Ekim 1919 tarihlerinde gerçekleştirilen Taşnak Kongresi'nde, Türkiye'deki 1915 ve Azerbaycan'daki 1918 yılı olaylarının sorumlularının suikastla ortadan kaldırma kararı alınmıştır¹¹. Nemesis Operasyonları için ABD'den Türkiyeli bir Ermeni olan Shahan Natali (Hagop Der Hagopian) görevlendirilmiştir¹². Ermeni Taşnaklar, kendilerince suçlu buldukları kişilerin listesini hazırlamış, Türkiye, Kafkasya ve Avrupa'da bulunan bu kişilerin pek çoğunu öldürmüşlerdir. Ermeni Taşnaklar tarafından hazırlanan bu *kara liste* yaklaşık 200 kişiliktir¹³. Roma'da Sait Halim Paşa'nın öldürülmesinden sonra İsmail Canbulat'tan İttihatçı Cavit Bey'e yazılan 23 Ekim 1921 tarihli bir mektuba göre Taşnakçıların ölüm listesinde bulunanlardan biri de Behbud Han Cevanşir'di¹⁴. Ağaoğlu Ahmet Bey de Trabzon'da Eylül 1921'de verdiği bir konferansta İstanbul'a gelmekte olan Cevanşir'e bir mektup yazarak Ermenilerin kendisini öldüreceğini bu yüzden geri dönmesini tavsiye etmişse de Cevanşir, bu öneriyi dikkate almamıştır¹⁵.

Suikasta uğrayanlar incelendiğinde Nemesis ve Taşnakçıların hazırladığı listede bulunanların neredeyse tamamını Türkler ve Azerbaycanlılar oluşturmaktadır. Bunun sebebi ise bizce Taşnakçıların Türk ve Azeri liderlerini ortak ve tek düşman olarak algılamalarıdır. 7 Haziran 1920'de Tiflis'te Azerbaycan Cumhuriyeti eski Başbakanı Fethali Han Hoyski, Temmuz 1920'de Tiflis'te Azerbaycan Meclis Başkanı Hasan Bey Ağayev, 15 Mart 1921'de Berlin'de Talat Paşa, 18 Temmuz 1921'de İstanbul'da Behbud Han Cevanşir, 6 Aralık 1921'de Roma'da Sait Halim Paşa, 17 Nisan 1922'de Berlin'de Dr. Bahaeddin

2013, s. 55-57; Nemesis suikastlarının hikâyeleştirilmiş anlatıları için bkz. Eric Bogosian, **Nemesis Operasyonu**, (Çev. Önder Seçkin), Kalkedon Yay., İstanbul 2016.

¹¹ Özdemir, **Üç Jöntürk'ün Ölümü**, s. 11.

¹² Karakoç, **Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü**, s. 127.

¹³ Özdemir, **Üç Jöntürk'ün Ölümü**, s. 11.

¹⁴ Özdemir, **Üç Jöntürk'ün Ölümü**, s. 12.

¹⁵ Veysel Usta, "Ağaoğlu Ahmed Bey'in Ermeni Propagandalarının Mahiyeti Üzerine Bir Konferansı," **Türk Dünyası Araştırmaları**, 131/Nisan 2001, s. 3.

Şakir ve Cemal Azmi Beyler, 22 Temmuz 1922'de Tiflis'te Cemal Paşa Taşnakçılar tarafından şehit edilmişlerdir¹⁶.

Şehit Behbud Han Cevanşir (1877-1921)

Behbud Han Cevanşir, Karabağ'ın son müstakil hanı İbrahim Han'ın torunudur. Behbud Han Cevanşir, aynı zamanda Ağaoğlu Ahmed'in de akrabasıydı¹⁷. 1877 yılında Azerbaycan'ın Terter Kazası'na (Sovyet devrinde Mirbeşir Rayonu) bağlı olan Azad Karakoyunlu'da doğmuştur. Babası Azad Han'dır. Orta öğrenimine 1890'da Tiflis'te bulunan bir Alman okulunda başlamıştır. Burada okul arkadaşlarından biri de sekiz yıl beraber okuduğu Stephan Şaumyan'dır. Ardından 1902'de Almanya'ya giderek Freiburg'ta maden mühendisliği okumuştur. Behbud, aynı zamanda bu üniversiteyi bitiren ilk Azeri Türkü'dür. Freiburg'tan sonra Londra'da da bir süre ihtisas yapmıştır. 1907'de Azerbaycan'a dönen İngiliz, Alman, Fransız, Rus, Gürcü ve Ermeni dillerini de bilen Cevanşir, Difaî teşkilatına girdiği gibi Milyoner Şibayev'in petrol şirketinde çalışmaya başlamıştır. Bu sırada Hacı Tagiyef'in önderlik ettiği Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti'nde de faaliyette bulunmuştur¹⁸. Daha sonra Cevanşir, bir süre Bakü'deki bir İngiliz Petrol Şirketi'nde çalışmış, İsveçli Nobel Şirketi'nin müdür-

¹⁶ Özdemir, **Üç Jöntürk'ün Ölümü**, s. 15-17. Türk ve Azerbaycanlı devlet adamlarının Ermeniler tarafından şehit edilmesini Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Emniyet Müdürü Naki Keykurun, hatıralarında şöyle değerlendirmektedir: "Onlar (Daşnak Fırkası) akıllarınca Türk milletini tüketeceklerdi. Ancak şurasını unuttular ki Türk'ün bir kolunda Feth Ali Hanları, Hasan Beyleri, Behbut Cevanşirleri, diğer kolunda Talatları, Şakirleri, Doktor Nazımları, Cemal Paşaları şehit etmekle Türk tükenmez". Naki Keykurun, **Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920)**, İlke Kitabevi Yay., İstanbul, 1998, s. 174.

¹⁷ Usta, "Ağaoğlu Ahmed Bey'in Ermeni Propagandalarının Mahiyeti Üzerine Bir Konferansı," s. 3.

¹⁸ Nesiman Yaqublu, **Cumhuriyet Qurucuları**, Nurlar Neşriyat, Bakü, 2018, s. 141-142.

lüğünü de yapmıştır. Petrol Mühendisliğinde Avrupalı ve Rus meslektaşları arasında oldukça temayüz etmiş bir kişiliktir¹⁹. 1917 Rus Devrimi'nden sonra Geçici Milli Müselman Œurası'nın İcra Komitesi azalığında da bulunmuştur²⁰.

Behbud Han CevaŒır, 17 Haziran 1918 tarihinde Fethali Han Hoyski'nin başkanlığında kurulan ikinci Azerbaycan Hükümeti'nde Dahiliye Nazırı olarak bulundu. Yani CevaŒır Azerbaycan'ın ilk Dahiliye Nazırı'dır. Bu hükümette 6 Ekim 1918 tarihinde yapılan revizyonda ise Dahiliye Nazırlığı'na ilaveten Ağa AŒurov'un Posta ve Telgraf Nazırı olmasıyla²¹ Ticaret ve Sanayi Nazırlıklarını da üstlenmiştir. Bu hükümet, Müsavatçılar ile tarafsızlardan oluşmaktaydı. Bu hükümette yer alan Behbud Han CevaŒır ise tarafsızlardandı²². Hükümette tarafsız olarak yer alan CevaŒır, Müsavatçı olmamakla birlikte eski Difaâ teşkilatı üyesiydi. Hükümette de CevaŒır gibi birçok Difaâ üyesi bulunmaktaydı²³.

Behbud Han CevaŒır'ın Dahiliye Nazırlığı sırasında, yaşanan en önemli olaylardan biri de İngilizlerin Bakü'yü işgal etmeleridir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmiştir. 10 Kasım 1918'den itibaren de Azerbaycan'da bulunan Kafkas İslam Ordusu, Bakü'yü tahliye etmeye başlamıştır. Bu gelişme üzerine Başbakan Fethali Han Hoyski, Azerbaycan'ın geleceğini düşünerek İtilaf Devletlerinin Kuzey İran Orduları Komutanı İngiliz General William M. Thomson ile müzakerelere başladı. Müzakereler sonucunda 17 Kasım

¹⁹ Usta, "Ağaoğlu Ahmed Bey'in Ermeni Propagandalarının Mahiyeti Üzerine Bir Konferansı," s. 3.

²⁰ Yaqublu, **Cumhuriyyet Qurucuları**, s. 143.

²¹ Yaqublu, **Cumhuriyyet Qurucuları**, s. 141.

²² **Büyük Devletler Kışkacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)**, (Ed. Qıyas Œükürov-Vasif Qafarov), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010, s. 422; Hasan Hasanov, **Neriman Nerimanov'un Milli Dövlətçilik Bakışları ve Faaliyeti**, Bakü, 2005, s. 75.

²³ Qıyas Œükürov, "Cumhuriyetin Kuruluş Devrinde Azerbaycan'da İstiklal ve İlhak Tartışmaları (Ocak-Haziran 1918)", **Büyük Devletler Kışkacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)**, (Ed. Qıyas Œükürov-Vasif Qafarov), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010, s. 66; Yaqublu, **Cumhuriyyet Qurucuları**, s. 142143.

1918'de Hintli askerlerden oluşan ilk İngiliz ordusu General Thomson komutasında Bakü'ye girdi. Yapılan resmi karşılama töreninde Dahiliye Nazırı Behbud Han Cevanşir, Hariciye Nazırı Vekili Adil Han Ziyadhanlı ile nezaretin üst düzey bürokratları ile sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de katıldı²⁴.

Behbud Han Cevanşir, Dahiliye Nazırı iken Azerbaycan'da bir takım idari reform hareketlerine de girişmiştir. Bunlardan biri de İrevan'ın Azerbaycan sınırları içinde bulunan kısmında yerel yönetimin kurulmasıyla ilgilidir²⁵. Dahiliye Nazırlığı sırasında Azerbaycan Polis Teşkilatı'nı da oluşturmuş, Bakü'de bir Polis Okulu açmış, 7 Ekim 1918'de Azerbaycan Meclisi'ne seçilmiştir²⁶. 26 Aralık 1918 tarihinde yine Fethali Han Hoyski'nin Başbakanlığında kurulan üçüncü hükümette Cevanşir, yerini Müsavat Partisi'nden Halil Hasmehmedov'a bırakmıştır. Dahiliye Nezareti'nden ayrıldıktan sonra 18 Haziran 1919'da *Deyanet* adlı bir şirket kurarak dış ticaret yapmaya başlayan Cevanşir, özellikle Almanya'dan buğday ithal ederek ticari faaliyette bulunmuştur²⁷.

Rus Kızılordusu, 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'ı işgal ettiğinde Behbud Han Cevanşir tutuklanarak 12 arkadaşıyla birlikte idama mahkûm edilmiştir. Arkadaşlarının 11'inin idamından sonra sıra O'na gelince Bolşevikler, Cevanşir'i idam etmekten vazgeçmişlerdir. Bolşevikler, Bakü'yü ele geçirdikten sonra petrol sahalarının idaresini iş tecrübesi ve yeteneklerini de dikkate alarak işin uzmanı olan Cevanşir'e bırakmışlardır. Cevanşir yeni görevini layıkıyla üstlenerek petrol şebekesini yenileyerek düzene koymuştur. Bundan sonra Bolşevik Neriman Nerimanof tarafından Avrupa ile petrol alım-satımı konusunda

²⁴ Cemil Hesenli, "Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1918-1920)", **Büyük Devletler Kışkırcısında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)**, (Ed. Qıyas Şükürov-Vasif Qafarov), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010, s. 242.

²⁵ Firdösiyye Ehedova, "Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan'da Yasama ve Yürütme (1918-1920)", **Büyük Devletler Kışkırcısında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)**, (Ed. Qıyas Şükürov-Vasif Qafarov), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010, s. 289.

²⁶ Cevanşir'in Dahiliye Nazırlığı dönemindeki Meclis faaliyetleri için bkz. Yaqublu, **Cumhuriyyet Qurucuları**, s. 144-148.

²⁷ Yaqublu, **Cumhuriyyet Qurucuları**, s. 148.

inceleme yapmak üzere Almanya'ya gitmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir²⁸. Yani bu tarihte Cevanşir, Sovyet Azerbaycanı'nın İstanbul Ticaret Temsilciliği'ne (*Dersaadet Mümessil-i Ticarisi*) getirilmiştir.

Behbud Han Cevanşir'in Ticari Mümessil olarak ne zaman İstanbul'a geldiğini kesin olarak tespit edemedik. Ancak şehit edilmesinden bir gün sonra Polis Müdüriyet-i Umumiyesi İkinci Şubesi'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 19 Temmuz 1921 tarihli bir yazıyla *İkdam* gazetesinde yayınlanan "Siyasi Bir Cinayet" adlı haberde Behbud Han Cevanşir'in İstanbul'a bir ay önce geldiği belirtilmektedir²⁹. Bu bilgiye dayanarak Cevanşir'in en azından Haziran 1921 ortalarında İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. İstanbul'a eşi Tamara ve kardeşleri Cemşid ve Sürhad ile birlikte gelen Cevanşir, bir süre Azerbaycan'dan tanıdığı ve aynı zamanda akrabası olan Ahmet Ağaoğlu'nun evinde beş gün kalmıştır³⁰. Ahmet Ağaoğlu'nun ailesine daha fazla rahatsızlık vermek istemeyen Cevanşir, Beyoğlu Pera Palas Oteli'nde üç oda kiralararak 134/171 numaralı odasında ikamet etmeye başlamıştır³¹. Behbud Han Cevanşir, *İkdam* gazetesinin haberine göre İstanbul'da sonra Paris'e gidecekti³². Cevanşir'in ölümünden sonra kardeşleri Cemşid ve

²⁸ Usta, "Ağaoğlu Ahmed Bey'in Ermeni Propagandalarının Mahiyeti Üzerine Bir Konferansı," s. 3; Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, III, Altındağ Yay., İstanbul, 1967, s. 746-747; Yaqublu, **Cumhuriyyet Qurucuları**, s. 141, 148; Cevanşir'in Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgali üzerine Türkiye'ye sığındığı şeklindeki bilgi doğru değildir. Salim Durukoğlu-Sevim Salik, "Türklerin Uğradığı İşkence, Sürgün, Katliam ve Soykırımlar Sözlüğü", **AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, VII/Eylül 2015, s. 211-258.

²⁹ **BOA, DH. İ. UM**, No: 20-28/14/53, 19 Temmuz 1337 (1921), leff 1; "Siyasi Bir Cinayet", **İkdam**, 20 Temmuz 1921, s. 2.

³⁰ Usta, "Ağaoğlu Ahmed Bey'in Ermeni Propagandalarının Mahiyeti Üzerine Bir Konferansı," s. 3; Yaqublu, **Cumhuriyyet Qurucuları**, s. 148.

³¹ **BOA, DH. İ. UM**, No: 20-28/14/53, 19 Temmuz 1337 (1921), leff 1; "Siyasi Bir Cinayet", **İkdam**, 20 Temmuz 1921, s. 2.

³² "Siyasi Bir Cinayet", **İkdam**, 20 Temmuz 1921, s. 2. Behbud Han Cevanşir'in 1921'de İstanbul'da şehit edilmesi o tarihte Kurtuluş Savaşı ile meşgul olan TBMM'de yankı bulmamıştır. Uğur Üçüncü, "Birinci Dönem TBMM'de Azerbaycan ve Azerbaycanlılar Algısı", **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu (12-14 Mayıs 2016)**, (Ed. Mehmet Serhat Yılmaz-Cevdet Yakupoğlu-Namıq Musalı), Kastamonu Üniversitesi Yay., Kastamonu 2016, s. 149-162.

Sürhad Türkiye’de kalmış, eşi Tamara ise Moskova’ya taşınarak orada ölmüştür³³.

Torlakyan Davası

Katil Torlakyan, Osmanlı vatandaşı olduğu için Türk mahkemesinde yargılanmalıydı. Bu amaçla Adliye Nezareti, Hariciye Nezareti’ne başvurarak Torlakyan’ın yargılanması için İtilaf makamlarına başvurularak gerekli işlemin yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Hariciye Nezareti, 10 Ağustos’ta İngiliz ve 21 Ağustos’ta da Fransız işgal güçlerine başvurarak Torlakyan’ın iadesini istediye de bu istek işgal güçleri tarafından reddedilmiştir³⁴. Bu kararın gerekçesi ise davanın İstanbul’un asayişini ihlal edecek mahiyette olmasıydı. Bu yüzden de General Harrington katilin yargılanmasına 8 Ağustos 1921’de karar vermiştir³⁵.

Türk basını tarafından da ilgiyle takip edilen Torlakyan Davası, 11 Ağustos 1921’de İngiliz Divan-ı Harbi olarak kullanılan Harbiye Mektebi binasında başlamıştır. Mahkeme Heyeti, İngiliz Birinci Hamshire Alay Komutanı Binbaşı Freezy başkanlığında Yüzbaşı Berkeley, Teğmen Oconur ve Savcı Miralay Ballar’ın Yaveri Teğmen Rickatson Hatt’dan oluşmaktaydı. Torlakyan’ı ise Dikran Barsamyan, Hamayak Hüsrevyan ve Maltalı Doktor Miçi Efendiler savunmaktaydı³⁶.

Torlakyan’ın avukatlığını üstlenen Dikran Barsamyan Efendi, Darülfünûn’da İngilizce Müderrisiydi. Meclis-i Mebusan’ın üçüncü devresi için yapılan seçimlerde 172 oy alarak İttihat ve Terakki Fırkası’nın

³³ Yaqublu, **Cumhuriyet Qurucuları**, s. 152.

³⁴ **BOA, HR. SYS**, No: 2467/41, leff 2, 3 Ağustos 1921 ve 10 ve 21 Ağustos 1921 tarihli derkenarlar.

³⁵ “Behbud Han’ın Katli”, 24 Ağustos 1921, **İleri**, s. 4; “Behbud Han’ı Şehid Eden Ermeni’nin Muhakemesi”, **Tevhid-i Efkâr**, 24 Ağustos 1921, s. 3.

³⁶ “Behbud Han’ın Katilinin Muhakemesi”, **İkdam**, 24 Ağustos 1921, s. 3; Ahmed Cemaleddin, **Torlakyan Davası**, s. 28; Çulcu, **Ermeni Entrikalarının Perde Arkası Torlakyan Davası**, s. 28.

Sivas Mebusu seçilmiştir³⁷. Diğer avukat Himayak Hüsrevyan ise Ermeni Patrikhanesi'nin Cismanî Meclis Üyesi olmasının yanında daha önce Darülfünûn'da Ceza Müderrisliğinde de bulunmuştu. CevaŒir Ailesi'nin avukatlığını ise Samet Ağaoğlu'nun *Bir Garip Avukat*³⁸ olarak zikrettiği Haydar Rıfat Bey³⁹ üstlenmiştir. Haydar Rıfat Bey'e tercüman ReŒad Danyal ve kâtibe olarak Ahmet Ağaoğlu'nun kızı ve aynı zamanda Mekteb-i Hukuk'un ilk kız öğrencisi Süreyya Ağaoğlu eşlik etmekteydi⁴⁰.

Dava, İstanbul İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Harrington'un bir tebliğiyle başlamıştır. 11 Ağustos 1921'de başlayan davanın ilk duruşmasında Behbud Han CevaŒir'in kardeşi Cemşid ile Behbud Han'ın eşi Tamara'nın⁴¹ ifadeleri alınmıştır.

Torlakyan Davası görülürken, Ermeniler olayı, bir intikam alma davasına dönüştürmüşlerdir. Bu amaçla Ermeni avukatlar, meseleyi tehirden itibaren ele alarak, CevaŒir'i Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye girişi sırasında yaşanan olaylardan sorumlu tutmuşlar ve bu

³⁷ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet**, II, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1997, s. 541; Barsamyan Efendi'yi yakından tanıyan Ağaoğlu Ahmet, O'nun Selanik'te iken Cemiyet'e dahil olduğunu, Rumeli'de bir süre öğretmenlik yaptığını, Cemiyet merkezi İstanbul'a nakledildikten sonra İstanbul'a geldiğini, Darülfünun'da İngilizce öğretmenliği yaptığını, mebus iken Tehcir Kanunu lehine oy verdiğini, Talat ve Enver Paşaların eteğinden ayrıldığını, şimdi onlara düşmanlık ettiğini belirtmektedir. Usta, "Ağaoğlu Ahmed Bey'in Ermeni Propagandalarının Mahiyeti Üzerine Bir Konferansı," s. 4.

³⁸ Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, Üçüncü Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1969, s. 34-38.

³⁹ Avukat Haydar Rıfat, Mondros Mütarekesi'nden sonra 2 Mayıs 1918'de görülmeye başlanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olanların yargılandığı davada da avukatlık yapmıştır. Bu davanın ilk duruşmasında Sadrazam Sait Halim Paşa ile Nazırlardan Şükrü, Ahmet Nesimi, İbrahim ve Halil Beyler ile Merkez-i Umumî üyelerinden Mithat Şükrü Bleda, Kemal, Talat, Ziya Gökalep ve Rıza Beyler bulunuyordu. Bu grubun avukatları arasında ise Haydar Rıfat, Celalettin Arif, Sadettin Ferit ve İsmail Mahir'in de aralarında bulunduğu 17 kişi bulunuyordu. Ahmet Ağaoğlu, **Mütareke ve Sürgün Hatıraları**, (Yay. Haz. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 69.

⁴⁰ "Behbud Han'ın Katilinin Muhakemesi", **İkdam**, 24 Ağustos 1921, s. 3; Ahmed Cemaleddin, **Torlakyan Davası**, s. 28; Çulcu, **Torlakyan Davası**, s. 28.

⁴¹ "Behbud Han'ın Katilinin Muhakemesi", **İkdam**, 24 Ağustos 1921, s. 3.

şekilde cinayete siyasi bir yön vermeye çalışmışlardır. Böylelikle duruşmalar, bir cinayet davasından ziyade siyasi bir hesaplaşmaya dönüştürmüştür.

Mahkeme başladığında yargılamanın 8 günde bitirileceği öngörülmüşse de⁴² mahkeme 45 celsede tamamlanabilmiştir. Yargılamada Cevanşir Ailesi'nin şahitliklerini Cemşid Han, Cevanşir'i muayene eden Doktor Hill, Cevanşir'in eşi Tamara, Polis Memuru Ali Efendi, Rusça *Azerbaycan* gazetesinin Müdürü ve Başyazarı Şefi' Bey Rüstembeyof, Karaağazade Ahmet Hamdi Bey, Semender Bey, Prenses Ziba Gaibof Hanım, Yusuf Bey Kasımof, Avukat Hikmet Bey, Ali Asaf Bey ve Dr. Mazhar Osman Bey yapmıştır. Dr. Mazhar Osman Bey'in ifadesi Katil Torlakyan'ın sağlık durumu ve cezai ehliyeti hakkındaydı. Diğer şahitler ise genel olarak Bakü olayları sırasında Cevanşir'in suçsuz olduğunu, olaylarda ölen Ermenilerin mukatele sırasında hayatlarını kaybettiklerini ifade etmişlerdir.

Torlakyan lehinde ifade veren şahitlerin sayısı 28'dir. Bunlar daha çok, Bakü olayları sırasında Cevanşir'in doğrudan doğruya sorumlu olduğu yönünde ifade vermişlerdir. Bunlar Bakülü Elevninyan, Minas Haberciyen, Gümrülü Madam Arus Handanyan, Mühendis Aram Bağdanoviç, Rus Subayı Pavel Tigan, David Derdavid, Kirkor Amiryen, Karabet Yazıcıyan, Madam Kohar Saryan, Papaz Vahan, Tahmazyan, Boris Baykof, Matmazel Çaço Kerelleyen, Yervant Odyan, Dr. Arşak Bogosyan, İngiliz Miss Braun, Rus Albay Boris Gyor Kavri, Nikola Tincakof, Siranuş Haçaturyan, Torlakyan'ın ev sahibi Garbisyen çifti, Dr. Karabet Ahancıyan, Dr. Vasilous Konus, Dr. Yorgi Zilaniki, Torlakyan'ın hapishane arkadaşı Kazım Nuri Osmanoviç ve kayıkçı Şükrü Hasan ve Bolşevik Aleksander Mihaloviç'tir. Bu şahitlerin büyük bir kısmı ifadelerinde Bakü olaylarında Cevanşir'in sorumluluğu bulunduğunu beyan etmişlerdir. Yani bir bakıma şahit ifadeleri, Ermenilerin kendi ırkından adam öldürmüş bir katili nasıl canla-

⁴² "Behbud Han'ı Şehid Eden Ermeni'nin Muhakemesi", *İleri*, 24 Ağustos 1921, s. 3.

başla müdafaa ettiğini göstermektedir. Buna rağmen İngiliz Mahkeme Heyeti, Bakü olaylarında Cevanşir'in rolüne dair bir beyanatta bulunmamıştır⁴³.

Yargılama sırasında İngiliz Divan-ı Harbi neredeyse tüm mahkeme boyunca tarafsızlığını korumuştur. Bu tarafsızlık incelediğimiz gazete kupürlerinden ve dönemin İleri gazetesi muhabiri Ahmed Cemaleddin Saraçoğlu'nun yazdığı *Torlakyan Davası* adlı kitaptan aleni bir şekilde anlaşılmaktadır. Mahkemeyi siyasi bir cinayet davasına dönüştürmeyi başaran Torlakyan'ın avukatları Hüsrevyan, Barsamyan ve Miçi, Torlakyan'ı beraat ettiremeyeceklerini anlayınca müvekkillerini farklı bir yola sevk etmişlerdir. Bu yeni yol ise Torlakyan'ın zaman zaman nüks eden hastalığı idi. Torlakyan sar'a hastası idi. Avukatları Torlakyan'ın cinayet anında sar'a nöbeti geçirdiğini isbat edebilirlerse O'nu ceza almaktan kurtarabilirlerdi. Bu amaçla Torlakyan'ın olay anında sar'alı olduğunu iddia etmeye başladılar. Bu yüzden Torlakyan'ın ev sahipleri Haykuhi Garbisyan ve eşi Torlakyan'ın evde; hapishane arkadaşlarından da Kazım Nuri Osmanoviç, Kayıkçı Şükrü Hasan ve Bolşevik Aleksander Mihaloviç koğuşta Torlakyan'ın birkaç defa sar'a nöbeti geçirdiğini mahkemede ifade ettiler. Daha sonra hapishanede Torlakyan'ı muayene eden doktorlar dinlendi. Bunlardan Dr. Karabet Ağacanyan, Dr. Vasilyus Konus ve Dr. Yorgi Zılanaki Torlakyan'ın sar'a hastası olduğunu ve cinayeti sar'a nöbeti geçirirken işlemiş olduğunu beyan ettiler. Bunlara daha sonra İngiliz Ordusu hekimlerinden Binbaşı Devis de katıldı.

Bunun üzerine Cevanşir Ailesi'ni savunan avukat Haydar Rifat Bey, 38. celseye Emraz-ı Akliyye Uzmanı ve aynı zamanda ülkemizde modern manada Akıl Hastalıkları tıp dalının temelini atan Dr. Mazhar

⁴³ Gerek Cevanşir Ailesi ve gerekçe Torlakyan için ifade veren şahitlerin ayrıntılı beyanatı için bkz. 26, 30-31 Ağustos, 1-4, 6-11, 13-14, 16-18, 20-30 Eylül tarihli **İkdam** gazetesi nüshaları. 27-28, 30-31 Ağustos, 1-3, 6, 8-11, 13-18, 20-25, 27-30 Eylül tarihli **İleri** gazetesi nüshaları. 27-28, 30 Ağustos, 8-9, 11, 13-14, 16-18, 20, 27 Eylül tarihli **Peyam-ı Sabah** nüshaları.

Osman Bey'i (1884-1951)⁴⁴ davet etti. Dr. Mazhar Osman Bey, bu sırada Şişli Fransız Hastanesi'nin başhekimi idi. Mazhar Osman Bey, ifadesinde arkadaşlarıyla birlikte Torlakyan'ı muayene ettiğini, Torlakyan'ın verdiği cevaplardan olay anında şuurlu bir şekilde cinayeti işlediğini ve cezai ehliyeti bulunduğunu tıbbi delillerle isbat etti. Konu hakkında hekim arkadaşları Lütfi Akif, Ahmet Şükrü (Emet) ve Şükrü Hazım (Tiner) ile birlikte hazırladıkları raporunu da *Tıbbî Etüd: Torlakyan Davası* adıyla Mahkeme Heyeti'ne sundu⁴⁵.

Bu gelişmeden sonra 4-5 Ekim 1921 tarihlerinde taraflar taleplerini Mahkeme Heyeti'ne sundular, Hüsrevyan ve arkadaşları Torlakyan'ın cezai ehliyeti olmadığı gerekçesiyle beraatını, Avukat Haydar Rifat Bey ise Torlakyan'ın cezalandırılmasını talep ettiler⁴⁶. Bu sırada Rickatson Hatt'ın yerine atanan İngiliz Divan-ı Harp Savcısı Gribbon, Torlakyan'ın suçlu bulunduğunu, katile verilecek cezanın Başsavcılık tarafından birkaç gün içinde belirleneceğini bildirdi⁴⁷. Gerçekten de bir hafta sonra Divan-ı Harp, Torlakyan'a idam cezası verdi. Bu karar, İstanbul'da sevinçle karşılandı⁴⁸.

Bu şekilde davanın görülmesinden ve Torlakyan'ın idama mahkûm edilmesinden sonra hukuk tarihinde eşine pek ender rastlanılan yeni bir haber duyuldu. 3 Kasım 1921'de Havass ve Reuter Ha-

⁴⁴ Dr. Mazhar Osman'ın biyografisi için bkz. Nuran Yıldırım, "Usman, Mazhar Osman", **DİA**, 42, İstanbul, 2012, s. 189-191.

⁴⁵ "Behbud Han Cevanşir'i Şehid Eden Torlakyan'ın Muhakemesi", **İkdam**, 29 Eylül 1921, s. 4. Dr. Mazhar Osman'ın raporu için bkz. Mazhar Osman, **Torlakyan Davası: Tıbbî Etüd**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1337/1921, 21 s.

⁴⁶ "Behbud Han'ı Şehid Etmiş Olan Katil Torlakyan'ın Mahkemede Müdaafanamesi", **İkdam**, 5-6 Ekim 1921, s. 3; "Torlakyan'ın Muhakemesi", **İleri**, 5-6 Ekim 1921, s. 2.

⁴⁷ "Torlakyan'ın Mücrimiyeti", **İleri**, 7 Ekim 1921, s. 2; "Behbud Han Cevanşir'in Katili Misak Torlakyan'ın Aleyhine Dün Mücrimiyet Kararı Tebliği", **İkdam**, 7 Ekim 1921, s. 1.

⁴⁸ "Katil Torlakyan İdama Mahkûm Edildi", **İkdam**, 20 Ekim 1921, s. 1; "Katil Torlakyan İdama Mahkûm", **Yeni Şark**, 24 Ekim 1921, s. 1; "Katil Torlakyan İdama Mahkûm", **İleri**, 25 Ekim 1921, s. 2; "Torlakyan İdama Mahkûm", **Peyam-ı Sabah**, 25 Ekim 1921, s. 3; "Katil Torlakyan'ın İdama Mahkûmiyeti", **Yeni Şark**, 25 Ekim 1921, s. 1; "Torlakyan İdama Mahkûm edildi", **Tevhid-i Efkâr**, 25 Ekim 1921, s. 1, "Katil Torlakyan", **Peyam-ı Sabah**, 26 Ekim 1921, s. 3;

ber Ajansları tarafından Torlakyan hakkında bir haber geğildi. Bu habere göre Torlakyan cinayetten suçlu bulunmuş ise de mahkeme kendisinin olay anında “muhtelüşsuur ve gayr-i mesul” addetmiştir⁴⁹. Yani Torlakyan, diğer Ermeni terörist Tehleryan gibi ceza almaktan kurtulmuştur. Bu karar hukuki olmaktan ziyade siyasi bir karardır. Yani mahkeme Torlakyan'ın birinci derecede cinayet suçlusu olup olmadığına hiç değinmemiştir.

Böylece ceza almaktan kurtulmuş olan Torlakyan, hapisten çıkarılarak Ermeni Patrikhanesi'ne teslim edilmiştir. 22 Kasım 1921'de de güya tedavi edilmek amacıyla Yunan bandıralı bir gemi ile İstanbul'dan Pire'ye gönderilmiştir⁵⁰. Bu şekilde yurt dışına kaçan Misak Torlakyan, Yunanistan ve Romanya'da bir süre bulunduktan sonra ABD'ye yerleşmiş ve 1968 yılında 76 yaşında California'da ölmüştür.

Sonuç

Rıza Nur'un anılarında *pek Türkçü ve vatanperver ve böyle zeki, makul vatanperver Azeri Türkü görmedim* dediği Behbud Han CevaŒir, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşuna damgasını vurmuş önemli bir devlet adamıdır. İyi bir petrol ve maden mühendisliği eğitimi almış olan Behbud Han CevaŒir, aynı zamanda siyasi bir kişiliktir. Azerbaycan'ın kurulmasında Dahiliye Nazırı olarak rol aldığı gibi, Bakü petrollerinin ıslahında da önemli gayretleri görülmüştür.

Behbud Han CevaŒir, Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'daki faaliyetleri ve bölgede yaşanan mukatelede sorumluluk sahibi olduğu gerekçesiyle Taşnakçıların paravan örgütü olan Nemesis militanları tarafından diğer Müsavat ve İttihat-Terakki erkânı gibi 18 Temmuz 1921'de şehit edilmiştir.

⁴⁹ “Katil Torlakyan Gayrimesul Addediliyor”, **İkdam**, 4 Kasım 1921, s. 1; “Katil Torlakyan”, **İleri**, 4 Kasım 1921, s. 2; “Torlakyan Hakkındaki Hüküm”, **Peyam-ı Sabah**, 4 Kasım 1921, s. 3; “Katil Torlakyan”, **Yeni Şark**, 4 Kasım 1921, s. 2; “Torlakyan Hakkındaki Karar”, **Tevhid-i Efkâr**, 4 Kasım 1921, s. 1.

⁵⁰ “Torlakyan Gitti”, **İleri**, 23 Kasım 1921, s. 1; “Torlakyan Tahliye Edildi”, **Yeni Şark**, 23 Kasım 1921, s. 2.

Mütareke İstanbulu'nda İngiliz Divan-ı Harbi'nde görülen cina-yet davası, katil Torlakyan'ı suçsuz bulmak için Ermeniler tarafından siyasi bir hesaplaşmaya dönüştürülmüştür. Mahkeme önce Torlakyan'ı suçlu bulup idama mahkûm etse de ardından 3 Kasım 1921'de akıl sağlığı yerinde olmadığı gerekçesiyle tahliye kararı vermiştir. 22 Kasım 1921'de Torlakyan, yurtdışına kaçırılmıştır. Torlakyan da aynen Berlin'de Talat Paşa'nın katili Tehleryan'ın yargılanması gibi Ermeniler tarafından etkin bir savunma stratejisine dönüştürülmüştür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, (DH. İ. UM), No: 20-28/14/53.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Siyasi, (HR. SYS), No: 2467/41.

Gazeteler

26, 30-31 Ağustos, 1-4, 6-11, 13-14, 16-18, 20-30 Eylül 1921, **İkdam.**

27-28, 30-31 Ağustos, 1-3, 6, 8-11, 13-18, 20-25, 27-30 Eylül 1921, **İleri.**

27-28, 30 Ağustos, 8-9, 11, 13-14, 16-18, 20, 27 Eylül 1921, **Peyam-ı Sabah**

Kitap, Makale ve Tezler

Ağaoğlu, Ahmet, **Mütareke ve Sürgün Hatıraları**, (Yay. Haz. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2010.

Ağaoğlu, Samet, **Babamın Arkadaşları**, Üçüncü Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1969.

Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920 Osmanlı Arşiv Belgeleri, (Ed. Yunus Özger), Teas Press, İstanbul, 2018.

Başkan, Ömer Fatih, **Ermeni Komiteleri**, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2013.

“Behbud Han CevaŒır Nasıl Œehid Edildi”, **İkdam**, 28 Temmuz 1921, s. 3.

“Behbud Han CevaŒır'ı Œehid Eden Torlakyan'ın Muhakemesi”, **İkdam**, 29 Eylül 1921, s. 4.

“Behbud Han CevaŒır'ın Katili Misak Torlakyan'ın Aleyhine Dün Mücrimiyet Kararı Tebliği”, **İkdam**, 7 Ekim 1921, s. 1.

“Behbud Han'ı Œehid Eden Ermeni'nin Muhakemesi”, **İleri**, 24 Ağustos 1921, s. 3.

“Behbud Han'ı Œehid Eden Ermeni'nin Muhakemesi”, **Tevhid-i Efkâr**, 24 Ağustos 1921, s. 3.

“Behbud Han'ı Œehid EtmiŒ Olan Katil Torlakyan'ın Mahkemede Müdaafanamesi”, **İkdam**, 5-6 Ekim 1921, s. 3.

“Behbud Han'ın Hadise-i Katli”, **İleri**, 2 Ağustos 1921, s. 4.

“Behbud Han'ın Katili”, **İleri**, 24 Ağustos 1921, s. 4.

“Behbud Han'ın Katilinin Muhakemesi”, **İkdam**, 24 Ağustos 1921, s. 3.

Bogosian, Eric, **Nemesis Operasyonu**, (Çev. Önder Seçkin), Kalkedon Yay., İstanbul, 2016.

Çulcu, Murat, **Ermeni Entrikalarının Perde Arkası Torlakyan Davası**, KastaŒ Yay., İstanbul, 1990.

“Defin”, **İkdam**, 21 Temmuz 1921, s. 3.

Duman, Önder, “Mütareke İstanbulu'nda Ermeni Faaliyetleri”, **Ermeni AraŒtırmaları**, XVI-XVII, 2004/2005, <http://www.era-ren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=15> (E.T. 10/06/2018).

Durukoğlu, Salim -Sevim Salik, “Türklerin Uğradığı İŒkence, Sürgün, Katliam ve Soykırımlar Sözlüğü”, **AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, VII/Eylül 2015, s. 211-258.

Ehmedova, Firdösiyye, “Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan'da Yasama ve Yürütme (1918-1920)”, **Büyük Devletler Kıskaçında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)**, (Ed. Qıyas Œükürov-Vasif Qafarov), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010, s. 288-297.

Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet**, II, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1997.

Hasanov, Hasan, **Neriman Nerimanov'un Milli Devletçilik Bakışları ve Faaliyeti**, Bakü, 2005.

Hesenli, Cemil, "Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1918-1920)", **Büyük Devletler Kışkırcısında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)**, (Ed. Qıyas Şükürov-Vasif Qafarov), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010, s.227-256.

Karakoç, Ercan, **Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü (Hınçak-Taşnak'tan Asala ve JCAG-ARA'ya)**, IQ Yay., İstanbul 2009.

"Katil Torlakyan Gayrimesul Addediliyor", **İkdam**, 4 Kasım 1921, s. 1;

"Katil Torlakyan İdama Mahkûm Edildi", **İkdam**, 20 Ekim 1921, s. 1;

"Katil Torlakyan İdama Mahkûm", **İleri**, 25 Ekim 1921, s. 2;

"Katil Torlakyan İdama Mahkûm", **Yeni Şark**, 24 Ekim 1921, s. 1;

"Katil Torlakyan'ın İdama Mahkûmiyeti", **Yeni Şark**, 25 Ekim 1921, s. 1;

"Katil Torlakyan", **İleri**, 4 Kasım 1921, s. 2;

"Katil Torlakyan", **Peyam-ı Sabah**, 26 Ekim 1921, s. 3;

"Katil Torlakyan", **Yeni Şark**, 4 Kasım 1921, s. 2;

Keykurun, Naki, **Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920)**, İlke Kitabevi Yay., İstanbul, 1998.

Mazhar Osman, **Torlakyan Davası: Tıbbî Etüd**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1337/1921, 21 s.

Özdemir, Hikmet, **Üç Jöntürk'ün Ölümü Talat-Cemal-Enver**, Remzi Kitabevi, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2008.

Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, III, Altındağ Yay., İstanbul, 1967.

[Saraçoğlu], Ahmed Cemaleddin, **Torlakyan Davası: Behbud Han Cevanşir'in Katli**, (Ed. Fethi Gedikli), YOM Yay., Bakü, 2007.

"Siyasi Bir Cinayet", **İkdam**, 20 Temmuz 1921, s. 2.

Şükürov, Qıyas, “Cumhuriyetin Kuruluş Devrinde Azerbaycan’da İstiklal ve İlhak Tartışmaları (Ocak-Haziran 1918)”, **Büyük Devletler Kısılcacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)**, (Ed. Qıyas Şükürov-Vasif Qafarov), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010, s. 38-72.

“Torlakyan Gitti”, **İleri**, 23 Kasım 1921, s. 1;

“Torlakyan Hakkındaki Hüküm”, **Peyam-ı Sabah**, 4 Kasım 1921, s. 3;

“Torlakyan Hakkındaki Karar”, **Tevhid-i Efkâr**, 4 Kasım 1921, s. 1.

“Torlakyan İdama Mahkûm edildi”, **Tevhid-i Efkâr**, 25 Ekim 1921, s. 1,

“Torlakyan İdama Mahkûm”, **Peyam-ı Sabah**, 25 Ekim 1921, s. 3;

“Torlakyan Tahliye Edildi”, **Yeni Şark**, 23 Kasım 1921, s. 2.

“Torlakyan’ın Muhakemesi”, **İleri**, 5-6 Ekim 1921, s. 2.

“Torlakyan’ın Mücrimiyeti”, **İleri**, 7 Ekim 1921, s. 2;

Usta, Veysel, “Ağaoğlu Ahmed Bey’in Ermeni Propagandalarının Mahiyeti Üzerine Bir Konferansı,” **Türk Dünyası Araştırmaları**, 131/Nisan 2001, s. 1- 13.

Üçüncü, Uğur, “Birinci Dönem TBMM’de Azerbaycan ve Azerbaycanlılar Algısı”, **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu (12-14 Mayıs 2016)**, (Ed. Mehmet Serhat Yılmaz-Cevdet Yakupoğlu-Namıq Musalı), Kastamonu Üniversitesi Yay., Kastamonu 2016, s. 149-162.

Yaqublu, Nesiman, **Cumhuriyyet Qurucuları**, Nurlar Neşriyat, Bakü, 2018.

Yıldırım, Nuran, “Usman, Mazhar Osman”, **DİA**, 42, İstanbul, 2012, s. 189-191.

Ekler

Resim 1: Behbud Han Cevanşir'in Mezarı (Şahsi Arşivimiz)

Resim 2: Behbud Han CevaŒir (Yaqublu, age, s. 141)

